

DE GEDICHTEN VAN IOANNES GEOMETRES

Een uniek beeld van Konstantinopel in de tiende eeuw

De bedoeling van deze bijdrage is de lezer in contact te brengen met één van de interessantste en meest getalenteerde dichters van de Griekse middeleeuwen, Ioannes Geometres Kuriotes. Lange tijd was het gebruikelijk Byzantijnse auteurs af te wegen tegen hun grote voorbeelden, zoals de kerkvaders, Homeros en de tragici, en hen vervolgens als inferieure, steriele verskunstenaars te veroordelen, zonder hun eigenheid en originaliteit te onderkennen. De laatste decennia is hierin echter verandering gekomen: figuren als Geometres worden niet langer als een aanhangsel van de klassieke Griekse literatuurgeschiedenis gezien, maar krijgen nu ook de aandacht die zij verdienen. Vanuit die optiek poogt deze paper een korte schets te presenteren van het leven en het oeuvre van Geometres, waarbij de nadruk zal liggen op zijn verzameling gelegenheidsgedichten, waarin zowel feiten uit zijn persoonlijk leven als uit de Byzantijnse maatschappij weerspiegeld worden.

Een korte biografie

De precieze geboorte- en sterfdatum van Geometres zijn niet bekend. Uit zijn lof- en grafgedichten voor de keizers Konstantinos VII († 959), Nikephoros Phokas († 969) en Ioannes Tzimiskes († 976), en uit de verzen die historische feiten behandelen (zoals de constante strijd tegen de Bulgaren en de revoltes van Bardas Skleros en Bardas Phokas), kunnen we afleiden dat hij in de tweede helft van de tiende eeuw leefde. Aangezien geen van zijn gedichten uit de periode na 990 lijkt te stammen, is hij waarschijnlijk gestorven tegen het einde van de tiende eeuw¹.

Geometres was bijgevolg een exponent van de zogenaamde Macedonische Renaissance van de negende en tiende eeuw², een revival van het culturele leven tengevolge van de militaire en politieke rust in het rijk. Terwijl de voorafgaande Duistere Eeuwen, die ongeveer samenvallen met de periode van het iconoclasm, zo goed als geen sporen van de antieke letteren in het Byzantijnse literaire landschap hadden achtergelaten, wordt het klassieke erfgoed nu herontdekt en opnieuw intensief benut³. Die echo's uit de Oudheid worden vaak gecombineerd met eigentijdse politieke, religieuze en literaire ontwikkelingen. Deze inspiratiebronnen culminerden duidelijk in het oeuvre van Geometres, zoals we verderop zullen zien.

Geometres' familie maakte deel uit van de hoogste sociale kringen van Konstantinopel: zijn vader had de keizer gediend in Klein-Azië en ook Geometres zelf bekleedde een hoge militaire rang⁴. Daarnaast was hij één van de meest vooraanstaande redenaars van zijn tijd, een gevierd dichter en bevriend met Basileios Parakoimomenos, de keizerlijke regent van

¹ Lauxtermann, 1998, blz. 358-373.

² Genoemd naar de Macedonische dynastie, die toentertijd de troon bezette. Een bespreking van de kunst uit de Macedonische renaissance is te vinden in het artikel van E. Voordeckers, *Griekse mythologie in Byzantijnse miniaturen*, in het eerste volume van *Tetradio* (1992), blz. 135-160.

³ Naast Geometres getuigen ook o.a. Kassia en Leon de Filosoof van een grote bedrevenheid om klassieke reminiscenties in hun poëzie te verwerken.

⁴ Herhaaldelijk refereert hij aan zijn wapenfeiten (bv. Cr. 318, 9-10). We hebben steeds verwezen naar de *editio princeps* van Cramer (Cr., met pagina- en lijnummers), ondanks het grote aantal foutieve lezingen. Correcties werden wel voorgesteld door latere uitgevers en commentatoren.

976 tot 985⁵. Deze vriendschap zou hij evenwel duur betalen, want toen Basileios II in 985 de macht in handen kreeg, besloot hij de instellingen te zuiveren van al wie door Basileios Parakoimomenos benoemd of met hem bevriend was. Hoogstwaarschijnlijk was Geometres een slachtoffer van deze maatregelen: hij viel in ongenade bij het keizerlijke hof en werd gedwongen het leger te verlaten. Basileios II wordt – in tegenstelling tot Nikephoros en Tzimisikes – inderdaad nergens door Geometres geprezen, zelfs niet vermeld. Bovendien zijn de gedichten uit de periode na 985 zeer somber; de toenmalige burgeroorlogen moeten zeker deprimerend geweest zijn, maar de verzen lijken ook persoonlijke problemen van de auteur te ventileren.

Na zijn ontslag uit het leger trok Geometres zich terug in het klooster Τὰ Κύρου (*Ta Kurou*). Daarop wijzen zijn bijnaam Kuriotes, zijn verering voor Maria – aan wie dit klooster gewijd was – en enkele gedichten over Τὰ Κύρου⁶.

Geometres' werken

Geometres heeft een aanzienlijk en zeer gevarieerd oeuvre nagelaten, dat zowel religieuze als profane teksten omvat, hetzij in verzen (elegische disticha, hexameters en twaalfsilbers of dodecasyllaben), hetzij in proza. Ruwweg kunnen zijn werken in vier categorieën ondergebracht worden.

Drie werken kan men als μεταφράσεις (parafrases) beschouwen, waarbij het zijn bedoeling was een prozaschrift in een meer verfijnde, poëtische vorm te presenteren aan een geleterd publiek. Het betreft hier de Paradeisos, een bewerking van de ἀποφθέγματα (spreuken) van beroemde asceten in 99 tetrasticha⁷; een biografie van de heilige Panteleemooon⁸ en een parafrase van acht oden uit het Oude Testament en één uit Lucas.

Een tweede groep omvat werken van een louter religieuze inspiratie. Daartoe behoren vijf hymnen ter ere van Maria; een contemplatieve homilie over de Annunciatie; een Vita van Maria in verschillende homilieën; een nog ongepubliceerde homilie over de Kruisafname van Christus; scholia op het Lucas-evangelie en een verloren gedicht over de Geboorte van Christus.

Als gevierd redenaar hield Geometres zich ook bezig met de theoretische aspecten en praktische toepassingen van de retorica. Bewaard zijn fragmenten van zijn commentaren op Hermogenes en Aphthonios; commentaren op drie preken van Gregorios van Nazianze, voor wie Geometres een diepe bewondering koesterde, zoals blijkt uit de talloze echo's van Gregorios in zijn poëzie en een lofgedicht voor de kerkvader; en de *progymnasmata*, een verzameling van zes retorische oefeningen.

Tenslotte is van Geometres' hand een omvangrijk corpus epigrammen en gedichten tot ons gekomen. Zij vertonen een zeer grote verscheidenheid qua vorm, inhoud en omvang en geven een mooi (zij het soms gekleurd) beeld van de carrière van een Byzantijnse intellectueel en zijn omgeving. In de volgende paragrafen zullen we nagaan hoe deze gedichten ons kunnen informeren over Geometres' leven en het politieke leven in het tiende-eeuwse Byzantijnse rijk.

⁵ De erfgenamen van de troon, Basileios II en Konstantinos VIII, waren nog te jong om te regeren. De vriendschappelijke relatie blijkt o.m. uit de lofgedichten Cr. 276, 3 - 278, 20 en 308, 1 - 309, 13.

⁶ Cr. 305, 4-12 en Sajdak, 1930/1931, blz. 530-531 (zie infra).

⁷ Geometres' auteurschap is echter betwist. Zie Scheidweiler, 1952, blz. 295-297 en Speck, 1965, blz. 333-336.

⁸ Ook hier bestaat er twijfel of het gedicht wel door Geometres geschreven is: cf. Scheidweiler, 1952, blz. 284.

Historische gedichten

De regeringsperiodes van Konstantinos VII, Nikephoros Phokas en Ioannes Tzimiskes zijn in Geometres' poëzie weerspiegeld. Zijn gedichten vermelden overwinningen in Azië onder Nikephoros en Tzimiskes, de constante oorlog tegen de Bulgaren die vnl. onder Basileios II werd uitgevochten, de burgeroorlogen en revoltes van Bardas Skleros en Bardas Phokas, de Byzantijnse relaties met de Russen en Iberiërs, enz. Met deze gedichten vormt Geometres een belangrijke bron voor de tweede helft van de tiende eeuw. Hoewel hij ons zelden nieuwe informatie biedt, dikwijls partijdig is in het relaas van de feiten en de interpretatie van zijn verzen soms bemoeilijkt door de eerder obscure allusies en dubbelzinnige taal, geeft zijn poëzie een interessante kijk op de socio-politieke situatie van het Byzantijnse rijk. Ter illustratie enkele voorbeelden.

Εἰς τὸν Κυρὸν Νικηφόρον τὸν βασιλέα (Cr. 290, 1-13)⁹

Ἐξάετες λαοῖο θεόφρονος ἠνία τείνας,
 τόσσ' ἐπ' ἔτη Σκυθῶν Ἄρεα δῆσα μέγαν.
 Ἀσσυρίων δ' ἔκλινα πόλεις, καὶ Φοίνικας ἄρδην·
 Ταρσὸν ἄμαιμακέτην εἶλον ὑποζύγιον.
 νήσους δ' ἐξεκάθηρα, καὶ ἤλασα βάρβαρον αἰχμὴν
 εὐμεγέθη Κρήτην, Κύπρον ἀριπρεπέα.
 ἀντολίη τε δύσις τε ἐμὰς ὑπέτρεσαν ἀπειλάς,
 ὀλβοδότης Νείλος, καὶ κραναῆ Λιβύη.
 πίπτω δ' ἐν βασιλείοις μέσσοις, οὐδὲ γυναικὸς
 χεῖρας ὑπεξέφυγον, ἅ τάλας ἀδρανίης.
 ἦν πόλις, ἦν στρατός, ἦν καὶ διπλόον ἐνδοθι τεῖχος.
 ἄλλ' ἐτεὸν μερόπων οὐδὲν ἀκιδνότερον.

Over de keizer, heer Nikephoros

*Zes jaar hield ik de teugels van mijn godvruchtig volk in handen,
 en ik onderdrukte in evenveel jaren het vreselijke oorlogsgeweld der Skuthen.
 Ik bracht Assurische steden ten val en verwoestte de Phoinikische volledig.
 Het onbedwingbare Tarsos bracht ik onder het juk,
 eilanden zuiverde ik en bedwong de speer van de vijand,
 het weidse Kreta en het beroemde Kupros.
 Het oosten en westen weken voor mijn dreigingen,
 de welvaart schenkende Neilos en het harde Libua.
 Ik stierf echter midden in het paleis, ik ont kwam niet aan de handen
 van een vrouw. Ach, vreselijk is die zwakheid!
 Ik had een stad, een leger, binnen zelfs een dubbele muur,
 maar het is waar: niets is zwakker dan de mensen.*

In dit gedicht bezingt Geometres de militaire overwinningen van zijn held, keizer Nikephoros Phokas, die zowel het oosten als het westen voor Konstantinopel liet beven. Al zijn veldtochten komen aan bod: met de Skuthen zijn de Bulgaren, de eeuwige vijanden van het Byzantijnse rijk, bedoeld, tegen wie Nikephoros in 965 ten strijde trok. Vervolgens alludeert

⁹ De Griekse tekst bevat enkele verbeteringen van Piccolos, Cougny en Scheidweiler.

Geometres op de verschillende expedities van de keizer in Azië tussen 962 en 968. Tarsos viel hem in 965 in handen. In hetzelfde jaar werd Kupros veroverd door de Byzantijnse vloot, terwijl de verwoesting van de Kretenzische hoofdstad Chandax in maart 961 een einde had gesteld aan de piraterij in de Egeïsche Zee. De vermelding van Libua en de Nijl verwijst daarentegen niet naar een historisch feit: misschien wil de dichter hiermee eenvoudigweg te kennen geven dat het hele gebied rond de Middellandse Zee de macht van Nikephoros vreesde. Tot slot laat Geometres de keizer zijn smadelijke dood door de handen van Tzimiskes en de keizerin bejammeren: opvallend is dat de schuld volledig bij zijn vrouw Theophano gelegd wordt. Hoewel de dichter de volgende keizer Tzimiskes zijn aandeel in de misdaad in een ander gedicht laat bekennen¹⁰, wordt zijn rol in de moord op Nikephoros steeds afgezwakt.

Zoals we nog zullen zien, aarzelt Geometres niet om zijn belezenheid te laten opmerken en verwerkt hij talloze echo's en citaten uit de klassieke literatuur in zijn verzen. Voor dit gedicht kan erop gewezen worden dat het eerste en het laatste vers bijna woordelijk aan Gregorios van Nazianze ontleend zijn¹¹.

Εἰς τὸν Κομητόπουλον (Cr. 283, 15-26)¹²

* Ἀνω κομήτης ἔφλεγεν τὸν αἰθέρα,
κάτω κομήτης πυρπολεῖ τὴν Ἑσπέραν.
ἄστηρ ἐκεῖνος σύμβολον τοῦ νῦν σκότους·
ἐκεῖνος ἡμεροῦτο φωτὶ Φωσφόρου.
ἀλλ' οὗτος ἦφθη τῇ δύσει Νικηφόρου.
Τυφῶς ὁ δεινός οὗτος ἐξ ἄλαστόρων
τὰ πάντα πιμπρᾶ· ποῦ βρυχήματα κράτους
τοῦ σοῦ, στρατηγὲ τῆς ἀνικῆτου Ῥώμης ;
Φύσει βασιλεῦ, πράγμασιν νικηφόρε,
μικρὸν προκύψας τοῦ τάφου, βρῦξον, λέον,
δίδαξον οἰκεῖν τὰς ἀλωπέκας πέτραις.

De Kometopoulos

*In de lucht deed een komeet de hemel vuur vatten,
op aarde zet een komeet het westen in lichterlaaie;
de eerste ster was het voorteken van de huidige duisternis.
Hij werd getemperd door het licht van de morgenster.
De tweede echter ontbrandde bij het heengaan van Nikephoros.
Die vreselijke Tuphoos¹³, ontketend door wrekende godheden,
verzengt alles. Waar is het gebulder van uw kracht,
leider van het onoverwinnelijke Rome?
Gij, die van nature koning waart, in uw daden zegevierend (nikephore),
verlaat voor kort uw graf, verscheur hen, leeuw,
leer de vossen in hun holen te blijven.*

In 972 had Tzimiskes de oostelijke gebieden van het Bulgaarse rijk geannexeerd, tot groot ongenoegen van de nationalistische beweging die geleid werd door de vier zonen van een

¹⁰ Cr. 268, 22-26.

¹¹ Respectievelijk AP VIII, 10b, v. 1 en Carm. Mor. XV, v. 42 (cf. ook *Odyssee*, σ 130).

¹² Hier wordt de tekst gevolgd van Leroy-Molinghen, 1972, blz. 410.

¹³ Tuphoos of Tuphoëus was een reus met 100 hoofden die de hemel bestormde en door Zeus verslagen werd.

Bulgaarse edelman, David, Moïses, Aäroon en Samouel, de zogenaamde Kometopouloi. Na de dood van Tzimiskes in 976 zetten de Bulgaren een offensief in tegen de Byzantijnen en werden een niet te onderschatten bedreiging voor de westelijke provincies van het rijk. Vooral onder leiding van Samouel behaalden ze enkele militaire zeges (bv. de inname van Larissa in 986). Deze Samouel is ongetwijfeld de Kometopoulos van Geometres. Met een voor hem typische woordspeling vergelijkt de dichter hem met een komeet die de voorbode was van het onheil. Om het tij te doen keren, roept hij Nikephoros aan om uit het graf te herrijzen en de Bulgaren te verdrijven.

Εἰς τὴν ἀπόστασιν (Cr. 271, 31 - 273, 29)

In het lange gedicht "Over de revolte" brengt Geometres een bittere schets van de gevolgen van de burgeroorlogen die op het einde van de tiende eeuw het Byzantijnse rijk teisterden: in het westen vernietigen de Bulgaarse benden van Samouel alles wat ze op hun weg tegekomen (272, 23-34), Konstantinopel heeft te lijden onder zware natuurrampen en onheilspellende kometen (272, 35 - 273, 29) en in de oostelijke provincies woedt een vreselijke oorlog en weigeren de Arabische steden de Byzantijnse overheersing te aanvaarden (272, 6-22). Het gedicht eindigt met een wanhopig gebed van de stad Konstantinopel zelf: zij smeekt om Christus' genade en vraagt dat Hij haar en het hele rijk uit de impasse zal helpen (273, 20-29). Uit dit gedicht selecteerden we volgende verzen (272, 6-25)¹⁴:

Τὸ συγγενὲς μὲν αἷμα πᾶσαν τὴν ἔω
 πρῶτον μαιίνει, καὶ μερίζεται ξίφος
 τὰ συμφυῆ, φεῦ, καὶ γένη τε καὶ μέλη.
 Πατὴρ μὲν ὄργᾳ πρὸς σφαγὴν τῶν φιλτάτων·
 καὶ δεξιᾶν παῖς πατρικῶ χραίνει φόνω.¹⁵
 αἶρει δὲ καὶ μάχαιραν, ὃ πικροῦ πάθους,
 ἀνὴρ ἀδελφός εἰς ἀδελφοῦ καρδίαν·
 ἡ γῆ δὲ πολλοῖς συσπαραχθεῖσα τρόμοις,
 κάτω δονεῖται, καὶ κεραυνῶν αἰ φλόγες
 ἄνωθεν αὐτὴν ἐκτεφροῦσι τὴν κόριν.
 Πόλεις δὲ Ῥώμης τὰς ἐπάλξεις ὡς κόμας
 πρὸς γῆν βαλοῦσαι καὶ κατεσπαραγμέναι,
 θρηνοῦσι πικρὸν, οἷα πένθιμοι κόραι.
 Οἱ τῆς Ἄγαρ κρατοῦσιν· αἰ πάλαι πόλεις
 φόρους τελοῦσαι, τῶν καθ' ἡμῶν νῦν φόνων
 αἰτοῦσι μισθοὺς καὶ χορεῦουσιν μέγα.
 Καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταῦτα τὰ πρὸς τὴν ἔω.
 Τὰ πρὸς δύσιν, ποῖος ἐξεῖποι λόγος;
 Σκυθῶν μὲν αὐτὴν πληθὸς, ὡς μὲν πατρίδα
 διατρέχει τε καὶ περιτρέχει κύκλω.

*Vooreerst besmeurt het bloed van verwanten
 het hele oosten en ach, het zwaard zaait verdeeldheid
 onder volkeren en mensen die door een bloedsband verbonden zijn.
 Een vader verlangt de dood van zijn dierbaarste kinderen
 en een kind bezoedelt zijn rechterhand met de moord op zijn vader.
 Ook heft een broer z'n dolk tegen zijn broers hart; wat een vreselijk leed!*

¹⁴ De Griekse tekst bevat verbeteringen van Scheidweiler en mijzelf.

¹⁵ Cf. Sophokles, Ajax, v. 43.

*Beneden trilt de aarde, gespleten door de talrijke schokken,
vanuit de hemel doet het vuur van de bliksems zelfs stof tot as vergaan.
De steden van <het nieuwe> Rome wenen bitter,
als rouwende meisjes, om hun borstweringen,
te gronde gericht en weggerukt alsof het haren waren.
De zonen van Agar zegevieren¹⁶. De steden die ons vroeger
belastingen betaalden, eisen nu van ons een vergoeding
in de vorm van moorden en dansen van vreugde.
Ja werkelijk, zo staan de zaken ervoor in het oosten.
Maar welke woorden zouden de situatie in het westen kunnen beschrijven?
Een bende Skuthen trekt door dat gebied en doorkruist het
alsof het hun vaderland was.*

Autobiografische gedichten

Sommige gedichten laten ons toe een beeld te vormen van een aantal aspecten van Geometres' leven. Zo kunnen we in het eerste epigram lezen dat zijn vader op hoge leeftijd in Klein-Azië de dood vond in dienst van de keizer. Zijn lichaam werd teruggebracht naar Konstantinopel door Geometres en diens broer. De ziel van de overledene zelf is aan het woord:

Εἰς ἑαυτοῦ πατέρα (Cr. 280, 13-21)¹⁷

*Ἐκ γενετῆς πολύμοχθος ἐς ἔσχατον ἤλασα γῆρας
ὄτρηρός θεράπων, κοιρανίης στέφανος.
αἶαν ἐπῆλθον ὄλην, Ἀσιάτιδα δ' ὕστατα ἔσχον,
πόρρω συγγενέων, τῆλε φίλης ἀλόχου.
ἀλλά με τέκνων ζεῦγος ἐς ἱερὸν ἤγαγεν ἄστν,
αὐθις καὶ χερσὶ θῆκαν ἀριστολόχοις.
εἴζατ' ἐμῶν τεκέων δαδάδι Κλέοβις τε Βίτων τε,
οἱ μικροῖς σταδίοις ἤγετε γειναμένην.*

Voor vader

*Ik heb de grens van mijn leven bereikt, ik die van bij mijn geboorte
veel ellende te verduren kreeg, een ijverige dienaar, de krans van het rijk;
ik ben de hele wereld doorgetrokken en Azië betrad ik het laatst,
ver van mijn verwanten, weg van mijn geliefde echtgenote.
Maar mijn twee kinderen brachten me terug naar de heilige stad,
hun nobele handen brachten me weer thuis.
Wijk voor mijn twee zonen, Kleobis en Bitoon¹⁸,
gij die uw moeder <slechts> over enkele stadiën voerde.*

¹⁶ Bedoeld zijn de Arabieren, die afstammen van Ismaël, de zoon die Agar Abraham schonk. Daar Sara, de vrouw van Abraham, haar man geen kinderen had gebaard, stuurde zij Agar, een Egyptische slavine, naar hem (Gen. 16, 1-16). Geometres heeft de omschrijving οἱ τῆς Ἀγαρ niet zonder reden gekozen: toen de slavine nl. merkte dat zij Abrahams kind droeg, begon zij haar meesteres hooghartig te behandelen, net zoals de Arabieren in de tiende eeuw het gezag van de Byzantijnen niet meer erkenden.

¹⁷ In de tekst zijn correcties opgenomen van Scheidweiler en Cougny.

¹⁸ Het beroemde verhaal van Kleobis en Bitoon is te vinden bij Herodotos, I, 31.

Er werd reeds aangegeven dat Geometres overvloedig put uit de klassieke literatuur. De cursief getypte collocaties in de Griekse tekst zijn allemaal terug te vinden in de antieke poëzie¹⁹.

Een bewijs dat Geometres inderdaad een voorstander was van Basileios Parakoimomenos (cf. supra), vormen de twee ἐγκώμια (lofgedichten) aan het adres van de keizerlijke regent (Cr. 276, 3 - 278, 20 en 308, 1 - 309, 13). Hoewel de dichter hem nergens rechtstreeks aanspreekt, maakt hij met enkele subtiele aanwijzingen duidelijk wie het onderwerp is van de lofprijzingen: woorden als βασιλείον (Cr. 308, 19) en βασιλῆς (Cr. 308, 21) refereren duidelijk aan Basileios. De keizer Basileios II is als laudandus uitgesloten, daar hij verantwoordelijk was voor Geometres' ontslag uit het leger. In het laatste tekstfragment staat de symboliek van de zon centraal, die typisch is voor keizerlijke panegyrieken: Geometres kon natuurlijk niet beweren dat Basileios de zon (i.e. de keizer) *is*, maar wel dat hij op haar *lijkt*. Met woorden als ἰσοδρόμους, ὁμοζύγου, ἰσοζύγως en ἰσοτίμοις suggereert hij dat Basileios alleszins de keizerlijke waardigheid bezat en evenveel eer verdiende als de toekomstige machthebber. Enkele fragmenten uit het tweede lofdicht:

Cr. 308, 1-8; 308, 19-24; 309, 4-10²⁰

Νῦν μὲν συνῆλθε τῷ λέοντι φωσφόρος,
καὶ μουσικὸν τέττιγες ἄδουσιν μέλος.
Νῦν καὶ πατὴρ ἔσπευσε συνδραμεῖν τέκνοις,
καὶ μουσικοὺς ἐθαλψεν εἰς ῥῥᾶς νέας.
Νῦν καὶ γεωργὸς τὰς ἀπαρχὰς τῶν πόνων
χαίρων Θεῶ διδῶσι, καὶ κροτεῖ μέγα.
Νῦν δὲ σύ μοι φέροντι ταῦτα τῶν λόγων
μικρὰς ἀπαρχὰς καὶ δέχου καὶ προσδέχου.
(...)
βασιλείον μὲν καὶ γένος σοι καὶ τρόπος,
ἀλλ' οὐδὲν ἦττον καὶ φρόνησις καὶ λόγος
πάντων κατάρχων, καὶ βασιλῆς καρδία
κρατοῦσα παθῶν, ἡδονῶν ψυχοφθόρων.
Ποῖος δὲ κρείττων χρημάτων' Ἀριστείδης;
Ποῖος Περικλῆς εἰς ἄδωριαν μέγας;
(...)
ὡς φωσφόρον μὲν οἱ σοφῶν φασιν λόγοι,
ἰσοδρόμους ζεύξαντα πῶλους ἐν πόλῳ
τὸ φῶς κυκλεύειν ἐξ ὁμοζύγου τάχους·
ἐν σοὶ δὲ λαμπτῆρ ἀρετῶν ἄρμα βλέπω,
ὡς ἡλίω τέθριππον ἄλλο πυρφόρον,
ἰσοζύγως ἀστράπτον, ἢ μᾶλλον στέφος
ἐκλάμπον ὥσπερ ἰσοτίμοις μαργάροις.

*Nu is de morgenster het teken van de leeuw binnengetreden
en zingen de cicaden een welluidend lied.*

*Nu haast de vader zich ook om zijn kinderen te helpen²¹
en vuurt de muzikanten aan nieuwe melodieën te spelen.*

¹⁹ Respectievelijk *Ilias* Ω 535 en *Odyssee* σ 6; *Il. A* 321, *Od. a* 109, δ 23 en 38; Gregorios van Nazianze, *Carm. Mor.* XV, v. 92; *AP*, VIII, 141, v. 4.

²⁰ De tekstkritische verbeteringen werden voorgesteld door Lauxtermann.

²¹ Basileios die als regent optreedt voor Basileios II en Konstantinos VIII.

Nu schenkt ook de boer vol vreugde de eerste resultaten van zijn inspanningen aan God en juicht vol overgave.

Neem nu deze bescheiden verzen aan van mij, ontvang ze als eerstelingen.

(...)

Koninklijk is uw geslacht en inborst,

maar niet minder uw inzicht en verstand

dat allen overtreft, en koninklijk is uw hart,

dat zich niet laat beïnvloeden door passies en begeertes die de ziel vernietigen.

Welke Aristedes²² wist zo consequent nee te zeggen tegen smeergeld?

Welke Perikles weigerde zo hardnekkig zich te laten omkopen?

(...)

Zoals de woorden der wijzen zeggen dat de morgenster

paarden die met gelijke draf door de hemel rennen, onder het juk

heeft gebracht, om het licht met een gelijke snelheid te verspreiden,

zie ik in u, lichtdrager, een span van kwaliteiten,

als een tweede stralend vierspan²³ van de zon,

even schitterend, of eerder een lichtende kroon,

als was hij afgezet met parels van gelijke zuiverheid.

De laatste jaren van zijn leven bracht Geometres door in het klooster Τὰ Κύρου. Uit deze periode dateert het volgende spotepigram waarin hij een zekere Psenas aanvalt²⁴. Daar deze naam uiterst zelden voorkomt, is de man naar alle waarschijnlijkheid te identificeren met de Psenas die rond 1000 verwickeld was in een proces met het klooster. Misschien was hij een Byzantijnse sycofant, die financieel voordeel hoopte te halen door Τὰ Κύρου aan te klagen. Toen Geometres dit spotgedicht naar het einde van de tiende eeuw toe schreef, kende het klooster inderdaad enkele juridische problemen²⁵.

Εἰς τὸν Ψηναῦ (Sajdak, 1930/1931, blz. 530-531)

Ψηναῦς μὲν ἄλλοις, ἀλλ' ἔμοι λά τυγχάνεις.

Ψηναῦς ἐκλήθης ὡς λαλῶν πρὸς ψωμίον

εἶτε πρὸς ὄστοῦν εἶτε καὶ βραχὺ κρέας.

Ὅκ ἄρτον ἐξεῖς ἐξ ἔμοῦ, λά, καὶ πάλιν

ἔκκλινον ὡς πόρρωθεν τῶν Κύρου, κτύων,

ἄπιστε Ψηναῦ· καὶ γὰρ εἰς βραχὺ τρύφος

λέων φαγῶν πίθηκον ἐρρώσθη τάχον.

Voor anderen zijt gij Psenas, maar voor mij een keffer²⁶.

Gij wordt Psenas genoemd omdat gij al spreekt

voor een kruimeltje brood, een been of wat vlees.

Van mij zult ge geen brood krijgen, keffer, en blijf dan ook

zo ver mogelijk weg van Τὰ Κύρου, hond,

²² Voor de spreekwoordelijke rechtschapenheid van Aristedes, zie Herodotos, VIII, 79 en 95 en Demosthenes, III, 21 en 26.

²³ Een allusie op de vier kardinale deugden (voorzichtigheid, rechtvaardigheid, sterkte en matigheid).

²⁴ Daarbij gebruikt hij enkele woorden van Slavische oorsprong. Voor een taalkundige analyse van dit opmerkelijke gedicht, zie Grégoire, 1934, blz. 795-799.

²⁵ Lauxtermann, 1998, blz. 379-380.

²⁶ "Psina" betekent in verschillende Slavische talen "valse hond, canaille".

*trouweloze Psenas. Wanneer een leeuw immers een aap
als kleine hap verorbert, wordt hij snel weer gezond*²⁷.

Εἰς ἑαυτόν

De literaire gebeden en εἰς ἑαυτόν-gedichten (verzen “tot zichzelf”) bieden een zeer directe kijk op de gevoelswereld van de dichter als Byzantijnse christen. Dit type poëzie is vertegenwoordigd in het oeuvre van alle grote Byzantijnse dichters, maar de voorkeur van Geometres voor die gedichten is opmerkelijk. Men kan veronderstellen dat de meeste dateren uit de periode waarin hij uit zijn militaire functie werd ontzet en in het klooster intrad. Uit deze verzen spreken vooral zijn zondebesef, wanhoop, eenzaamheid en ultieme vertrouwen op God.

Cr. 287, 15-18 en 287, 25-288, 4 (met eigen tekstcorrecties)

Θυμὲ τάλαν, τί πέπονθας καὶ ὅσον οἶδμα μόγησας
εἰς χρόνον ἐξ ἤβης ἐς βιότοιο δύσιν.
ὦλετο μὲν μοι καὶ φάος, ὦλετο καὶ μένος ἐσθλόν,
ὦλετο δ' ἡλικίη, χεῖρ δὲ λέλοιπε κράτος.

(...)

οὐδέ τί μοι περίκειται, μαψιδίως δ' ἀλάλημαι,
ἄλγεά τε στοναχάς, κήδεα μούνα φέρων.
ἀμπλακίων τ' ἐπὶ τοῖς φόρτον πολυειδέα ἄχθη,
οἷς μούνοις πλουτῶ πλούτον ἀπειρέσιον.
Σὴν τε δίκην τρομέω καὶ τάρταρον ἠερόεντα
καὶ φλόγα τὴν σκοτίην καὶ ὀφέων δαπάνην·
ἐγγύθι τῆς Σκύλλης χαλεπὴ παρέστηκε Χάρυβδις,
ἀμφοτέρα τρομέω, καὶ βίον ὡς θάνατον.
ἀλλὰ μ' ἄναξ ἐλέαιρε, καὶ ἀμφοτέρωθι σώωσον,
ἐνθεν ἀναστήσας εὐδίων ἐς λιμένα.

Arm hart, welk leed hebt gij doorstaan, en welke last hebt gij gedragen
van uw jeugd tot de avond van uw leven !

Uitgedoofd is mijn schittering en verdwenen mijn stevige wilskracht,
de jeugdige leeftijd is voorbij, mijn handen hebben hun kracht verloren.

(...)

Niets rest mij nog, doelloos dool ik rond,
met alleen nog pijn, gejammer en zorgen,
en daarenboven belast met zonden en vele kwellingen
die op zich al onmetelijk zijn.

Ik sidder voor Uw oordeel en de duistere Tartaros,
de donkere vlammen en het reusachtige kluwen slangen.

Naast Skulla staat de vreselijke Charubdis,

ik beef voor beiden, zowel voor het leven als voor de dood.

Heb toch medelijden met mij, Heer, red me aan beide kanten
en leid me van hier naar een rustige haven.

²⁷ Voor het verhaal van de leeuw die een aap eet als medicijn, zie Ailianos, *Varia Historia*, I, 9.

Deze verzen bewijzen tevens opnieuw hoe goed Geometres vertrouwd was met de poëtische traditie, in het bijzonder Homeros en Gregorios van Nazianze: alle cursieve collocaties kunnen bij deze auteurs teruggevonden worden²⁸.

Retorische poëzie

Dat Geometres zich tot de meest prominente redenaars van zijn tijd mocht rekenen, uit zich in een aantal prozawerken van zijn hand, maar laat ook zijn sporen na in het corpus gedichten.

Onmiskenbaar ingegeven door de retorische scholing zijn de εκφράσεις (*ekphrasis*, poëtische beschrijvingen) van seizoenen, in het bijzonder van lente en zomer. Zij behoren tot de karakteristieke onderwerpen van de progumnasmata van de late Oudheid (zie bv. Libanios' εκφρασις εαρος of de beschrijving van een vroege lentedag door Pamprepios). In het corpus van Geometres' gedichten is een lange ekphrasis van de lente bewaard, die gestructureerd is volgens een aantal voorschriften van de theoretici Pseudo-Menandros en Aphthonios. Geometres begint zijn ekphrasis met een schildering van de zon, de sterren, de maan en de hemel:

Cr. 348, 24 - 349, 7²⁹

Nῦν μὲν χρυσεόκυκλον ἐπήντυνεν ἥλιος ἄρμα,
αὐτὸς δ' ἀντολήθην ἐφ' ἐσπερίην μάλα νύσσην
ἵπταται ὑψηλός, φαιδρός, περιώσιος, ἠδύς,
θερμός, βλαστοφόρος, ῥοδοδάκτυλος, εὐδρομος, δεξύς·
νῦν δὲ καὶ ἄστρα ἀριπρεπέα καὶ εὐδρομα πάντα,
ρεῖα δ' ἀρίζηλα καὶ εὐθετα πᾶσιν ἰδέσθαι.
Πολλὰ δὲ γ' ἐξεφάνη, καὶ ἄδηλα τὸ πρὶν περ ἐόντα,
οὔνομα τ' εὐφραδές, ὀλκάσι λύχνοι, ὀδίταις ἀγοί.
Nῦν καὶ μῆνη χρυσόκερος, ἅτε νύμφη παστοῦ
νυμφίου ἐκπροϊείσα, καὶ ἔγγυα φῶτα λαβοῦσα,
γαῦρος ἐπαντέλλει, πολλοῖς δ' ἐκάτερθε προπομποῖς
ἀστράσι κυδιάει, βορέης δ' ἐφύπερθεν ἀμάξης,
στέλλετ' ἐς ὠκεανόν, φιλέραστος, εὐχροος, ἄβρά,
οὐδὲ μέλαν σκιδόεν νέφος αὐτὴν ἀμφιπεπηγός
κάλλος ἀναλδαίνει καὶ ἄγριον ἀμφικαλύπτει.
Nῦν μὲν καὶ πολύοπτος ὑπερράγη ἄσπετος αἰθήρ,
λευκοχίτων, κροκόπεπλος, εὐπνοος, ὄμμασιν ἀυγή.

*Nu heeft de zon haar span met gouden wielen klaar,
zelf vliegt zij van het oosten naar het uiterste keerpunt in het westen,
hoog verheven, schitterend, boven alles uitstekend, sierlijk,
warm, bron van leven, rozenvingerig, snel en hevig.
Nu stralen ook alle sterren zeer helder en wentelen snel,
ze laten hun licht zonder moeite schitteren en zijn voor ieder goed zichtbaar.
Ja, vele verschenen, die voorheen niet te zien waren,
duidelijke tekens, bakens voor schepen, gidsen voor reizigers.
Nu rijst ook de maan met haar gouden horens op, als een jong meisje dat uit*

²⁸Respectievelijk Carm. De se ipso, LXXXV, v. 3; Carm. De se ipso, XLII, v. 2; *Od.* γ 73; Carm. De se ipso, I, v. 171; *Il.* Θ 13, Carm. Mor. XIV, v. 103 en Carm. De se ipso LXXIII, v. 7; Carm. De se ipso, L, v. 60; Carm. De se ipso, I, v. 386; Carm. Mor. XVI, v. 4.

²⁹De correcties zijn van Migne en mijzelf.

*de bruidskamer tevoorschijn begeleid wordt, de bruiloftstoortsen in de hand;
vol trots rijst ze op en juicht, aan weerszijden begeleid
door talrijke sterren; boven de wagen van de Boreas
reist ze naar de Okeanos, beminnelijk in haar kleurenpracht en sierlijk,
geen zwarte schaduwrijke wolk die haar omknelt
verzwakt haar pracht of verbergt haar brutaal.
Nu barst ook de onmetelijke hemel open in heldere kleuren,
met een wit en geel kleed, <zo> zuiver, een schittering voor de ogen.*

Vervolgens beschrijft hij de aarde, schitterend bekleed met prachtige bloemen en bomen. Met deze volgorde, van boven naar beneden, volgt Geometres Aphthonios' regel dat een ekphrasis από κεφαλῆς ἐπὶ πόδας (van het hoofd naar de voeten toe) moet lopen³⁰.

De vergelijking van de stralende maan met een bruid is al evenzeer ingebed in de retorische traditie: in een verhandeling over epideiktische speeches, toegeschreven aan Menandros, wordt voorgesteld de bruid en bruidegom te vergelijken met de pracht van de natuur (Περὶ κατευναστικοῦ, 408): προσθήσεις δὲ που καὶ ἀπὸ τοῦ καιροῦ τι· εἰ μὲν γὰρ εἶη ἔαρ, ὅτι ἀηδόνες καὶ χελιδόνες ὑμᾶς καταμουσίζεσθαι (...) καὶ ὅτι νῦν ἡ γῆ ἄνθεσι καλλωπίζεται καὶ ὠραίζεται, ὥσπερ καὶ ὑμεῖς ἐν ὄρα καὶ ἀκμῇ τοῦ κάλλους τυγχάνετε (*Maak ook ergens een vergelijking met het jaargetijde: gesteld dat het lente is, dan kun je zeggen: "nachtegalen en zwaluwen bekoren u met hun lied (...), de aarde tooit zich nu met bloemen en staat in bloei, zoals ook u het hoogtepunt van uw schoonheid hebt bereikt"*). Door de natuur met een bruid te vergelijken, keert Geometres dit motief om.

Andere gedichten

De verschillende categorieën die we tot hiertoe onderscheiden hebben om een aantal gedichten van de verzameling te classificeren, doen uiteraard geen recht aan de enorme diversiteit van Geometres' poëzie. Om toch een idee te geven van de verscheidenheid aan thema's en inspiratiebronnen die Geometres in zijn verzen verwerkt heeft, bespreken we tot slot nog enkele gedichten die niet onder bovenstaande onderverdelingen gerangschikt kunnen worden.

Εἰς ἔλαφον διωκομένην καὶ καταφυγούσαν πρὸς θάλασσαν καὶ ὑπὸ σαγηνευτῶν κρατηθεῖσαν³¹ (Cr. 340, 23-30).

Ἦ μ' ἔτεκεν φύγον, εἰς ἄλα δ' ἔδραμον· ἦ ῥα ματαία
κρέσσονα μητρὸς ἔχειν μητρῶν ἐλπομένη.
Κτείνει δ' ἰχθυβόλος, φεῦ αἰσχεος· οὐδὲ κυνηγός,
οὐδὲ δρομάς με κύων, ἀλλὰ λῖνον κατέχει.
Οὐδ' ἀδίκως ἐδίκασσε δίκη. Τί γὰρ ἔλλιπον αἶαν
τὴν φιλίην, μούνων εἵνεκα θηροφόνων;

Over een hinde, die achtervolgd werd, naar de zee vluchtte
en door vissers gevangen werd.

Ik vluchtte weg van wie mij baarde³² en snelde naar de zee. Waarlijk, dwaas

³⁰ Aphthonios, 46, 26-28. Zie Demoen, 1999.

³¹ We volgen de tekstkritische suggesties van Piccolos.

³² I.e. het vasteland, de bossen.

*was mijn hoop daar een stiefmoeder te vinden, beter dan mijn moeder.
Een visser doodde me, ach wat een schande! Geen jager,
geen rennende hond, maar een net wist me te vangen.
Het was geen onterechte straf. Waarom verliet ik immers
mijn geliefde land... om enkele jagers?*

Boek 9 van de Anthologia Palatina, dat gewijd is aan epideiktische epigrammen, bevat ook verschillende gedichten met fantastische onderwerpen³³. Geometres imiteert in dit epigram één van die gezochte thema's: AP IX, 370 diende hem als model, maar het opvallende etymologische spel in het voorlaatste vers is een toevoeging van Ioannes zelf.

Εἰς τοὺς φιλοσόφους (Cr. 282, 16-20)

Τρεῖς σοφίης πολυῖστορος ἔκκριτοι ἀστέρες οἱ
ἐνθέμενοι βίβλοις ὄλβον ἀπειρέσιον.
Ἀρχύτας ἦρχε, Πλάτων πλάτυνε, τέλος δ' ἐπὶ πᾶσι
ὡς ἔτυχε κληθεὶς θῆκεν Ἀριστοτέλης.

Over de filosofen

*Drie uitmuntende denkers, die als sterren het licht van hun alwetende wijsheid
laten stralen, hebben hun onmetelijke rijkdom in hun boeken vastgelegd.
Archutas³⁴ was de eerste, Platoon breidde het gedachtegoed uit en
Aristoteles bracht alles tot de perfectie, zoals zijn naam het zelf zegt.*

Uit een aantal gedichten mogen we opmaken dat Geometres na een retorische scholing lessen in filosofie ging volgen. Ondanks de vele epigrammen over de grote filosofen en hun leerstellingen³⁵, blijkt uit zijn gedichten niet meer dan een oppervlakkige kennis van de wijsbegeerte: mogelijk heeft hij zijn studies in de filosofie niet afgemaakt. De woordspelingen in dit epigram met de namen van alle drie de filosofen zijn opnieuw typerend voor Geometres (cf. het gedicht voor Basileios Parakoimomenos en de Kometopoulos).

Εἰς τὴν σταύρωσιν (Cr. 328, 4-8)

Ὁ σταυρὸς εἶχε σῶμα, πνεῦμα δεσπότητος,
καὶ φωσφόρον λάμποντα καὶ θεῖαν φύσιν·
Τούτων τὸ πάσχον ἐν μόνον τῶν τεσσάρων
τὸ σῶμα, τᾶλλα τοῦ πάθους ἀνώτερα.

Over de kruisiging

*Het kruis droeg het lichaam, de Geest van de Heer,
de stralende Drager van het Licht en Zijn goddelijk Wezen.
Slechts één van die vier lijdt, Zijn lichaam;
de andere zijn verheven boven het lijden.*

³³ Bv. een muis die gevangen wordt door een oester (IX, 86) of een nachtegaal die op de rug van een dolfijn rijdt (IX, 88).

³⁴ Pythagoreïsch filosoof uit Tarente (ca. 428-350).

³⁵ O.a. Aristoteles (Cr. 281, 4-6), Platoon (281, 7-12), Simplikios (281, 16-20), ...

Gedichten over kunstvoorwerpen werden vaak geïnterpreteerd als een literaire lusus van de dichter. In enkele artikels wees Hörandner er evenwel op dat de relatie tussen de epigrammen die we in de manuscripten aantreffen en het beschreven voorwerp veel nauwer is dan meestal wordt aangenomen³⁶. Hoewel we slechts van een paar auteurs met absolute zekerheid weten dat hun verzen ook werkelijk op muren, beelden, mozaïeken e.d. aangebracht zijn, is het voor velen hoogstwaarschijnlijk. Het aantal ekphrastische epigrammen waarvan men kan aannemen dat ze voor reële kunstwerken gedicht zijn, is in Geometres' oeuvre indrukwekkend. Verschillende korte gedichten, zoals bovenstaand, kunnen een icoon, een beeldhouwwerk of een fresco begeleid hebben en als inscriptie aangebracht zijn.

Αἶνιγμα εἰς ἄλας (Cr. 327, 10-12)

Ἵδατος ἐκγενόμην, τράφε δ' ἥλιος αὐτίς
ἀθάνατος, θνήσκω δέ γε μητέρι μούνη.

Een raadsel over zout

*Ik werd geboren uit water, de eeuwige zon bracht mij op haar beurt groot,
en slechts door mijn moeder vind ik de dood.*

Dit is het enige raadsel in het corpus gedichten. Dat raadsels in de vorm van een epigram reeds in de Oudheid een aanzienlijke populariteit genoten, bewijst boek XIV van de Anthologia Palatina, dat orakels en raadsels bevat.

Besluit

Zoals uit de bespreking van de gedichten moge blijken, was Geometres een waardig vertegenwoordiger van de Macedonische Renaissance: in zijn oeuvre incorporeerde hij op een bijzonder harmonische manier de twee tradities waarop auteurs uit deze periode zich baseerden, nl. het antieke heidense erfgoed en de contemporaine christelijke samenleving.

We hebben gezien hoe hij in zijn verzen moeiteloos citaten van Homeros, de tragici e.a. verwerkte, hoe vertrouwd hij was met de werken van Gregorios van Nazianze en op welke wijze zijn retorische opleiding voelbaar is in zijn gedichten. Toch was Geometres meer dan een man van boekenwijsheid, meer dan een belezen gelegenheidsdichter.

Hij circuleerde in de hoogste Byzantijnse kringen en verheerlijkte zijn naaste omgeving in talrijke lofgedichten; hij aarzde niet om zijn politieke voorkeuren duidelijk te maken en was zich zeer goed bewust van zijn kwaliteiten. Geometres voelde zich als (voormalig) hofdichter nauw betrokken bij de politieke situatie van het rijk, de talloze veldslagen tegen de Bulgaren, bij de opstanden en burgeroorlogen, de intriges en het verraad aan het hof en bij de natuurrampen die zijn vaderstad troffen. Door al deze thema's in zijn poëzie te verwerken, brengt Geometres ons een niet altijd objectief, maar toch uniek beeld van het Konstantinopel van de tweede helft van de tiende eeuw.

Daarnaast leren we in talrijke gedichten Geometres zelf kennen, een man verscheurd door verontwaardiging en ongeloof over zijn ontslag enerzijds, en religieuze vertwijfeling,

³⁶ Hörandner, 1987, blz. 235-247 en id., 1991, blz. 415-432.

angst en wanhoop anderzijds. Zijn poëzie getuigt van conflicten tussen ascese en wereldse verlokkingen, van levensmoeheid en hoop, van schuldbewustzijn en zelfbewustzijn.

Al deze thema's zijn vervlochten in zijn epigrammen en andere gedichten en maken de werken van één van de meest getalenteerde Byzantijnse auteurs nog steeds aangenaam om lezen.

Wim BROEKAERT

Bibliografie

1. Edities

Hoewel Geometres tot de grootste Byzantijnse dichters gerekend mag worden, is van zijn verzameling gedichten voorlopig nog geen wetenschappelijke, kritische uitgave voorhanden.

J. A. Cramer, *Anecdota Graeca, Parisina IV*, Oxford, 1841, blz. 265-352.

I. Migne, *Patrologia Graeca*, band CVI, Parijs, 1863, kol. 901-987.

N. Piccolos, *Supplément à l'Anthologie Grecque, contenant des épigrammes et autres poésies légères inédites, précédé d'observations sur l'Anthologie et suivi des remarques sur divers poètes grecs*, Paris, 1853, blz. 129-151 en 238-244.

E. Cougny, *Epigrammatum Anthologia Palatina cum Planudeis et appendice nova, vol. III. Instruxit E. Cougny*, Paris, 1890.

2. Secundaire literatuur

Demoen 1999: K. Demoen, *Progymnasmata for all seasons. Ancient Encomium and Ekphrasis in a 10th Century Greek Writer*, offprint van de lezing, gehouden op 13/7/1999 te Amsterdam.

Grégoire 1934: H. Grégoire, *Une épigramme gréco-bulgare*, *Byzantion* 9 (1934), blz. 795-799.

Hörandner 1987: W. Hörandner, *Customs and beliefs as reflected in occasional poetry. Some considerations*, *Byzantinische Forschungen* 12, 2 (1987), blz. 235-247.

Hörandner 1991: W. Hörandner, *Zur kommunikativen Funktion byzantinischer Gedichten*, in: XVIIIe Congrès International des Etudes Byzantines, Moscow, 1991, blz. 415-432.

Lauxtermann 1998: M. D. Lauxtermann, *John Geometres, Poet and Soldier*, *Byzantion* 68 (1998), blz. 356-380.

Leroy-Molinghen 1972: A. Leroy-Molinghen, *Les fils de Pierre de Bulgarie et les Cométopoules*, *Byzantion* 42 (1972), blz. 405-419.

Sajdak 1930/1931: J. Sajdak, *Spicilegium Geometreum II*, *Eos* 33 (1930/1931), blz. 521-534.

Scheidweiler 1952: F. Scheidweiler, *Studien zu Johannes Geometres*, *BZ* 45 (1952), blz. 277-319.

Speck 1965: P. Speck, *Zur Datierung des sogenannten Paradeisos*, *BZ* 58 (1965), blz. 333-336.